

Inhoud

Inleiding	9
Terminologie en spelling	11
Chinezen, een heterogene groep	12
I Van migrant tot majoor (1619-1800)	15
De ontwikkeling van de economische positie in de VOC-periode	
Coen en de Chinezen	17
Rust en orde	19
Drie instituten	20
Migratie	23
De Chinezenmoord van 1740	27
II Van migrant tot majoor (1800-1900)	31
Essentiële tussenpersonen in de koloniale staat	
Het passen- en wikenstelsel	32
De opiumpacht	32
Het einde van de opiumpacht	38
De opiumpacht in cijfers	41
Gevolgen voor de Chinezen	41
Chinezen en de handel	43
De collecterende en de distribuerende tussenhandel	44
Het kredietsysteem	48
Een regeling voor de handel	49
Faillissementen	51
Beeldvorming	52
Het Chinese aandeel in de koloniale economie	53
De Chinezenkwestie, het Chinezenprobleem of de 'masalah Cina'	54
III Onderwijs, gelijkheid en politiek bewustzijn (1900-1942)	57
Emancipatie	
Ontwikkelingen	57
Het Chinees nationalisme – terug naar Confucius	60

De eerste Tiong Hoa Hwee Koan-school	61
De Siang Hwee en de Soe Po Sia	63
Behoeftte aan Nederlands onderwijs	65
De Hollands-Chinese School (HCS)	66
De Chinese beweging	68
Het passen- en wijkenstelsel: herziening of opheffing	68
De politierechtspraak – de zaak Loa Joe Djin	70
Individuele gelijkstelling	74
Nederlandse onderdanen met een westers familierecht	76
Leiderschap in een veranderende wereld	77
De opkomst van een politiek bewustzijn – drie stromingen	80
'Eens een Chinees, altijd een Chinees'	80
'Trouwe onderdanen van H.M. de Koningin'	82
'Geboren in Indonesië, grootgebracht in Indonesië, sterven en begraven worden in Indonesië'	82
Indonesische politieke organisaties	83
De commissie-Visman – uitzicht op veranderingen	85
IV Onderwijsvoorzieningen (1900-1942)	87
De Hollands-Chinese School (HCS) en de Hollands-Chinese Kweekschool (HCKS)	87
De Maleis-Chinese School (MCS)	92
Chineestalige scholen en Nederlandstalige scholen	93
Nederlands middelbaar en hoger onderwijs	94
V 'Azië voor de Aziaten' (1942-1945)	99
De Japanse bezetting	
Japanners en Chinezen	100
Internering, verzet en geweld	102
Extreem geweld in Borneo	104
De pers en de Chinese organisatie Hua Ch'iao Chung Hui (HCCH)	106
Onderwijs en cultuur	108
Na de invasie	111
Vijandelijk bezit	113
Chinezen in de Japanse oorlogseconomie	116
Samenwerking met Indonesische zakenlieden	119

Zelfvoorziening	120
Bijdragen, donaties en belastingen	121
Het einde van de Japanse bezetting	123
VI Tussen twee vuren (1945-1949)	125
De jaren van de Indonesische Revolutie	
Neutraliteit	127
Aangewezen op zelfbescherming – de Pao An Tui	130
Chinese organisaties	133
Gezichten van geweld	135
Bersiap en de gezagsovername door de Britten	136
Anti-Chinees geweld op Nederlands gebied	138
Tangerang en Bagan Siapi-api	139
De Politionele Acties	141
Doden, vermisten en vluchtelingen	151
Materiële schade	152
De economische positie	154
Economisch beleid	156
Aan de vooravond van de soevereiniteitsoverdracht	158
VII Gelijk is ongelijk (1949-1967)	161
Een minderheid in de Republiek	
De Indonesische nationaliteit: Warga Negara Indonesia	162
WNI-Chinezen, niet-WNI-Chinezen en WNI-pribumi	165
De periode van de parlementaire democratie (1949-1957)	165
Economisch nationalisme	166
Economische dekolonisatie	170
De periode van de geleide democratie (1957-1966)	172
Het handelsverbod PP 10/1959	173
De Indonesische nationaliteitswet en het einde van de dubbele nationaliteit	175
Integratie	177
De assimilationisten	180
LPKB versus Baperki	181
Na de Coup G30S	183
Collectieve naamsverandering in Sukabumi	184
De opheffing van LPKB	185

VIII Studenten in Nederland en andere nieuwkomers	189
De studentenvereniging Chung Hwa Hui	189
Chinese studenten tijdens de Duitse bezetting	193
De naoorlogse richtingenstrijd	195
Na de Tweede Wereldoorlog: een nieuwe studentenstroom	197
Het laatste Nederlandse onderwijs in Indonesië (1950-1961)	198
Uitstroom en instroom	200
Biografische schetsen	203
Tijdslijn	213
Noten	219
Bibliografie	235
Registers	241

Inleiding

Zonder een vastgelegde geschiedenis word je vergeten. Zonder kennis van de algemene geschiedenis kun je je eigen geschiedenis niet begrijpen. Met deze gedachten als uitgangspunt is dit boek, een initiatief van de Stichting Chinese Indonesian Heritage Center (CIHC), tot stand gekomen.

In dit boek staan de Chinezen uit Indonesië centraal. Volgens de Volkstelling van 1930 maakte deze groep 1,4 procent uit van de bevolking van Java en Madura en 2 procent van de totale bevolking van Nederlands-Indië. Van die groep is een klein deel in de twintigste eeuw naar Nederland gekomen en onderdeel geworden van de Nederlandse samenleving.

Chinezen maakten vanaf de vestiging van het handelscentrum van de VOC in Batavia deel uit van de Nederlandse geschiedenis in de Oost-Indische koloniën. Het eerste contact tussen Chinezen en de VOC in 1619 betekende het begin van een gezamenlijke geschiedenis, die zich tot het einde van de negentiende eeuw vooral afspeelde in de sfeer van de economie. De rol die Chinezen vanaf de eerste VOC-jaren in de Compagnie kregen groeide uit tot een positie die niet meer uit de koloniale economie was weg te denken. Vanaf het begin van de twintigste eeuw veranderde deze positie en werd naast economie het Nederlandse onderwijs een belangrijke band met Nederland. In hun streven naar meer kennis en ontwikkeling was Nederlands onderwijs voor Chinezen in de koloniale samenleving essentieel. Vanaf eind negentiende eeuw kwamen Chinezen uit Indonesië naar Nederland om hoger onderwijs te volgen.

De in dit boek beschreven geschiedenis van Chinezen in Indonesië begint in 1619 met het hierboven genoemde eerste contact. De geschiedenis die ik beschrijf eindigt in 1966-1967, wanneer in Indonesië de periode onder president Sukarno afloopt en de Orde Baru van president Suharto begint. Voor Nederland is de band met Indonesië enkele jaren eerder geëindigd met de breuk tussen beide landen vanwege de Nieuw-Guineakwestie. Het gebiedsdeel werd in 1963 aan Indonesië overgedragen. Het verslechterende leefklimaat voor Chinezen in de Indonesische Republiek plaatste hen voor moeilijke keuzes. Evenals hun voorvaderen, die in de zeventiende eeuw op zoek waren naar een betere toekomst buiten hun geboorteland, was ook een deel van de Chinezen in Indonesië in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw op zoek naar een nieuwe toekomst. Die hoopten zij onder andere te vinden in Nederland.

In de beschrijving van bijna drieënhalve eeuw geschiedenis besteed ik aandacht aan de voor Chinezen belangrijke of kenmerkende ontwikkelingen in verschillende perioden. Die ontwikkelingen, soms keerpunten of breuklijnen in hun geschiedenis, hoeven niet dezelfde betekenis te hebben of samen te vallen met de geschiedenis van de Nederlandse en Indonesische bevolking of andere groepen. Omgekeerd geldt hetzelfde. Behalve dat er gestreefd werd naar overzicht is het ook belangrijk om

inzicht te krijgen in de loop van de geschiedenis om die beter te kunnen begrijpen. Deze geschiedenis van de Chinezen uit Indonesië heeft daarom enigszins het karakter van een biografie, een levensgeschiedenis van een minderheidsgroep. Net als in een biografie worden verschillende aspecten van de levensgeschiedenis van de centrale figuur belicht, in het bijzonder de gebeurtenissen en ervaringen die door hun grote betekenis dat leven hebben gevormd. Het is een verhaal over de aantrekkingskracht van migratie, over kansen benutten en de bakens verzetten, over omgaan met tegenslag en succes, over het streven naar kennis, over identiteit en nationaliteit, en nog veel meer. Het is een verhaal over een bevolkingsgroep die lange tijd heeft geleefd binnen de spanning van de koloniale samenleving, waarin etniciteit, verschillen in afkomst en cultuur belangrijke factoren waren om onderscheid te maken. Afhankelijk van wie aan de macht was – Nederlanders, Japanners of Indonesiërs – kregen afkomst en cultuur steeds een andere betekenis. Daarmee veranderde de positie van de Chinezen in de samenleving.

De eerste twee hoofdstukken beslaan de periode van de VOC en die van de koloniale staat tot het einde van de negentiende eeuw. In die perioden kwam de economische positie van de Chinezen tot stand. Deze kreeg vorm in een samenleving die gedomineerd werd door het streven naar winst en opbrengsten voor de schatkist. Het derde hoofdstuk (1900-1942) staat in het teken van het streven naar onderwijs, de opheffing van beperkende en discriminerende regelingen en van een groeiend politiek bewustzijn. Het was een periode van emancipatie. Over het onderwijs voor de Chinezen in deze emancipatieperiode gaat het vierde hoofdstuk. Daarna volgen hoofdstukken over de Japanse bezetting (1942-1945) en de Indonesische Revolutie (1945-1949), twee perioden van transitie in de richting van de Indonesische Republiek. De positie van een minderheid in de Indonesische Republiek is het slotstuk van de geschiedenis van de Chinezen zoals deze zich in Indonesië afspeelt. Over de Chinezen die vanaf eind negentiende eeuw naar Nederland kwamen, hoofdzakelijk voor studiedoeleinden gaat het laatste deel.

De hier beschreven geschiedenis beslaat hoofdzakelijk de situatie op Java. Met zijn hoofdstad Jakarta (destijds Batavia) was Java het centrum van het bestuur en de handel in de archipel. Het algemene regeringsbeleid ten aanzien van de Chinezen ging uit van die situatie. Het Nederlandse gezag werd pas eind negentiende eeuw uitgebreid tot de buitengewesten. De algemene en vaak geheel afwijkende situatie van Chinezen op andere eilanden, zoals Sumatra en Borneo, is alleen meegenomen voor zover dat relevant was. Dit betekent bijvoorbeeld dat de situatie van de Chinese contractarbeiders, de 'koelies' op de tabaksplantages van Deli op Sumatra, buiten het bestek van dit boek vallen. Hetzelfde geldt voor de Chinese kongsi-gemeenschappen¹ op Borneo.

Bij de opzet van het boek is eerder gekozen voor samenhang dan voor volledigheid. De grote lijn is de chronologische geschiedenis met daarbinnen aandacht voor de

kenmerkende aspecten van de geschiedenis van de Chinezen in iedere periode. De rode draad is wat deze kenmerkende gebeurtenissen voor hen betekenden. In de algemene Nederlandse geschiedschrijving over Nederlands-Indië en Indonesië komen Chinezen heel weinig voor. Ten onrechte naar mijn mening, omdat zij gedurende de eeuwenlange Nederlandse aanwezigheid in de kolonie en ook daarna een belangrijke en soms essentiële rol hebben gespeeld in de economie. Hetzelfde gemis aan aandacht is ook te bespeuren wanneer het hun sociaal-maatschappelijke rol en betekenis betreft. Door de leemte in de Nederlandse koloniale en postkoloniale geschiedenis kunnen de jongere generaties van deze Chinezen niet kennisnemen van de eigen geschiedenis, deze begrijpen en zich daarmee identificeren. Aan overdracht valt dan ook niet te denken. Gelukkig hebben historici en schrijvers – binnen en juist ook buiten de Nederlandse landsgrenzen – diepgaand onderzoek verricht naar specifieke onderwerpen en perioden in de geschiedenis van de Chinezen in Indonesië. Voor dit boek is dankbaar gebruikgemaakt van deze publicaties. Evenals van de persoonlijke ervaringen uit interviews van Chinezen, bijvoorbeeld in het Archief Mondelinge Geschiedenis van het CIHC. Van een aantal Chinezen die belangrijke initiatieven hebben genomen of een belangrijke rol hebben gespeeld in het politieke of maatschappelijke leven in Nederlands-Indië/Indonesië is achterin een biografische schets opgenomen.

Terminologie en spelling

Op het punt van terminologie en spelling staat men bij een periode van bijna 350 jaar, die ook nog eens drie taalgebieden bestrijkt, voor moeilijke keuzes. Er moet rekening worden gehouden met politieke ontwikkelingen die hebben geleid tot andere staatsvormen en regimes en daarmee tot andere namen. Wat te doen met woorden die in een bepaalde periode in de wetgeving waren verankerd en gangbaar waren, maar later een negatieve connotatie verkregen en liever niet meer gebruikt werden. Soms ontkom je er niet aan deze termen toch te gebruiken. Los daarvan zijn er vele veranderingen door nieuwe spellingsrichtlijnen en verschillen in schrijfwijzen, niet alleen in het Nederlands, maar ook in het Indonesisch en het Chinees. Uniformiteit is bijvoorbeeld afwezig in de namen van Chinese organisaties. ‘Chinees’ of ‘Chinese’ wordt de ene keer geschreven als Tjong Hoa, de andere keer als Chung Hwa of Tsung Hoa. Ook wordt voor de Chinezen in Indonesië de term Hua Ch’iao gebruikt, dat ‘Overzeese Chinezen’ betekent. Het Chinese woord voor vereniging is de ene keer geschreven als Hui, de andere keer als Hwee, afhankelijk van het gebruik van het Mandarijn-Chinees of het Hokkien-dialect. Het is ondoenlijk om voor al deze situaties en spellingsvormen vaste regels te geven of om scherp af te bakenen wanneer en hoe persoonlijke, verenigings-, geografische, plaats- en andere namen op welke manier zullen worden geschreven. Vooral uit praktische overwegingen is besloten om terminologie en spelling zoveel

mogelijk in de tijd te plaatsen, in overeenstemming met wat in die periode gebruikelijk was. Waar nodig wordt dit voorzien van een vertaling of toelichting. Duidelijkheid en leesgemak staan voorop.

Persoonsnamen van Chinezen in Indonesië worden in geromaniseerde vorm zoveel mogelijk geschreven als toen gebruikelijk: voluit en achter elkaar zonder komma, beginnend met de familienaam, bijvoorbeeld Phoa Keng Hek, zonder liggend streepje tussen de eigennamen. De destijds gebruikelijke schrijfwijze voor namen van regeringsleiders en hoge ambtenaren uit China met een koppelteken tussen de eigennamen houden wij aan, zoals in Chiang Kai-Shek.

Eén algemene regel is dat de koloniale terminologie eindigt rond 1942. In die terminologie werden Nederlanders bijvoorbeeld aangeduid als Europeanen, Indonesiërs als Inlanders of inheemsen en de Indische regering als het gouvernement. Chinezen vielen als met Inlanders gelijkgestelden onder de groep Vreemde Oosterlingen. De nieuwe Indonesische spelling, waarin bijvoorbeeld de *oe* werd vervangen door *u* wordt zoveel mogelijk gebruikt vanaf 1942. De termen eerste en tweede Politie Acties verdienen aandacht. Over vervanging van deze termen door bijvoorbeeld ‘militaire actie’ of ‘dekolonisatieoorlog’ is een discussie gaande. Ik heb ervoor gekozen om de term Politie Actie in dit boek te blijven gebruiken. Een belangrijke overweging was dat deze termen voor het lezerspubliek buiten de onderzoekswereld, dat ik juist ook probeer te bereiken, ingeburgerde begrippen zijn. Onduidelijkheid of verwarring moest zoveel mogelijk worden vermeden.

Chinezen, een heterogene groep

Chinezen in Indonesië konden onderling – soms sterk – van elkaar verschillen. Bijvoorbeeld omdat zij behoorden tot verschillende dialectgroepen, zoals de Hokkiens, Hakka's of Kantonezen. Deze groepen kwamen uit verschillende streken van de Chinese kustprovincies. Zij verschilden behalve in hun dialecten ook in cultuur van elkaar. Vaak waren verschillende groepen actief in specifieke segmenten van de maatschappij. In de Indonesische archipel vestigden zij zich in groepen op verschillende eilanden. Op Java bestond de Chinese bevolking hoofdzakelijk uit Hokkiens.

Het belangrijkste onderscheid dat in dit boek naar voren komt is dat tussen *peranakans*, de reeds lang gevestigde Chinezen, en de *totoks* of *singkehs*, de nieuwkomers. De duiding en uitleg van de term *peranakan* tegenover *totok* is een complexe zaak vanwege de fluïde grenzen tussen beide groepen. Vaak worden drie verschillen gehanteerd ter onderscheid. Ten eerste worden met de term *peranakan* over het algemeen Chinezen bedoeld die zijn geboren in Indonesië en daar al lang gevestigd zijn. In het woord *peranakan* zit het woord ‘anak’, dat kind betekent. De Chinese migranten die door de eeuwen heen tot de tweede helft van de negentiende eeuw naar Indonesië kwamen

waren hoofdzakelijk mannen. De uit de verbintenissen tussen Chinese mannen en lokale vrouwen geboren kinderen werden peranakans – kinderen van het land – genoemd. Deze peranakan-gezinnen en -families waren soms al generatieslang in Indonesië gevestigd en de mengcultuur die zich ontwikkelde – de peranakan-cultuur – had zowel Chinese als Indonesische elementen.

De generatieslange vestiging buiten China leidde tot een tweede onderscheidend kenmerk: de taal. Over het algemeen spraken peranakans geen Chinees meer, maar de lokale taal, Maleis. In de twintigste eeuw, toen Chinese kinderen toegang kregen tot het Nederlandse onderwijs, kreeg beheersing van de Nederlandse taal meer kans. Een deel van deze peranakan-kinderen volgde na het Nederlandse lager onderwijs het Nederlandse middelbaar onderwijs en daarna het Nederlandse hoger onderwijs. Het zijn daarom hoofdzakelijk deze peranakan-Chinezen uit Indonesië, die behalve Maleis (later Indonesisch) ook Nederlands spraken, die naar Nederland kwamen.

Naast geboorte in Indonesië en taal is afstamming een ander belangrijk verschil tussen peranakans en totoks. Totoks werden beschouwd als van 'zuivere' Chinese afstamming te zijn. Het stamland China was voor de meeste totoks ook hun geboorteland. Zij spraken nog de Chinese taal, waarmee de band met China kon worden onderhouden. Cultureel werden zij geacht nog geheel Chinees en op China georiënteerd te zijn.

Na de totstandkoming van de Chinese nationaliteitswet in 1909 kwam er een vierde verschil tussen peranakans en totoks bij. Die wet baseerde de Chinese nationaliteit op afstamming van een Chinese vader en maakte alle Chinezen, ongeacht hun geboorteland, tot Chinese staatsburgers. Peranakans waren vanwege hun geboorte in Indonesië tegelijkertijd Nederlandse onderdanen. Na de soevereiniteitsoverdracht in 1949 werden zij van Nederlandse onderdanen Indonesische of Nederlandse staatsburgers met de Chinese nationaliteit. Zij hadden dan een dubbele nationaliteit. De meeste totoks hadden slechts de Chinese nationaliteit. Omdat deze begrippen verder in het boek voorkomen hoop ik met deze uitleg enig houvast te bieden.

Voor dit initiatief van het CIHC heeft een aantal teamleden zich ingezet met onderzoek op deelgebieden. Hun onderzoek is in dit boek verwerkt. In alfabetische volgorde waren dat Ing Lwan Taga-Tan, Boen Tan en Yap Kioe Bing. Ik dank hen voor hun bijdragen, hun enthousiasme, hun opmerkingen en hun kritische commentaar. Kioe Bing zorgde voor het beeldmateriaal en daarmee voor een verrijking van het boek. Henk Schulte Nordholt dank ik voor het meelesen van en zijn opmerkingen over de periode 1942-1949. Ik heb er veel aan gehad. Vanaf het begin stond bij het CIHC een boek voor ogen dat toegankelijk en goed leesbaar moest zijn ondanks de relatieve onbekendheid van de geschiedenis van de Chinezen en de bijzondere en soms complexe aspecten daarvan. Die leesbaarheid was belangrijk omdat wij in de eerste plaats onze jongere generaties en daarnaast ook een breder publiek wilden informeren over dit deel van de koloniale en postkoloniale geschiedenis van Nederland. Walburg Pers heeft zich met zijn redacteurs daar zeer voor ingespannen. Namens

het CIHC dank ik Jan-Peter Wissink, Annelies van der Meij, Lotte Akkerman en alle andere redacteurs die hierbij betrokken waren zeer. Het was goed dat mijn tekst door andere ogen werd gezien. Het spreekt vanzelf dat voor de inhoud van dit boek en eventuele daarin voorkomende tekortkomingen alleen ik verantwoordelijk ben.

Patricia Tjiok-Liem